

Memoria publică a Holocaustului în postcomunism¹

(The public memory of Holocaust in post communism)

Alexandru FLORIAN

Abstract. *Just after 1989, the public space became, naturally, opened for the pluralistic expression of social and political messages. The official public discourse of the national-communist state is being gradually replaced with a variety of legitimizing messages. The new democratic state undertakes hesitating steps in its endeavour to redefine the public symbols. The newly emerged social and political actors are also taking part in redesigning the public space. New messages, recuperative messages and identity narratives coexist, contrast one another and produce a heterogeneous aggregation of civic values. Sometimes, the situations have aberrant results.*

Keywords: *simboluri legionare, Ion Antonescu, Memoria Holocaustului, crime de război*

Revoluția din decembrie 1989 a adus în actualitatea publică și academică tema fascism-comunism. Subiectul nu era nou, grila de abordare se schimbă însă fundamental. Predominau reacțiile emoționale de negare a comunismului și de suprapunere a lui cu fascismul. Reacții explicabile având în vedere faptul că ieșisem dintr-un sistem politic totalitar. Concluziile erau cel mai adesea în registrul canonic al egalității dintre fascism și communism, iar uneori se ajungea chiar și la culpabilizarea comunismului ca fiind cauza fascismului. Solidar cu teza istoricului englez Ian Kershaw (1997) conform căreia matricea

comparativă ar trebui să fie aceea generată de nazism vs stalinism și în concordanță cu istoricul francez Pierre Milza (1991) pentru care Europa a cunoscut fascisme, consider că regimurile comuniste au fost și ele la plural: stalinism, maoism, național-comunism etc. Acesta din urmă, de exemplu, a fost specific României în timpul lui Ceaușescu. Prin urmare, pentru istoria noastră recentă, tema de reflecție ar putea fi reformulată în termenii legionarism vs național-comunism. Subiectul poate fi privit din perspectiva ideologiilor, a sistemului de putere, a mentalităților sau a memoriei. Disponibilitatea spațiului public față de

memoria Holocaustului este parte a acestui proiect extins și complicat de autolămurire pe care îl parcurgem de peste 25 de ani și care constă în revizitarea istoriei noastre politice recente: Statul Național Legionar, regimul politic din timpul lui Ion Antonescu, regimul partidului-stat al partidului comunist.

Despre felul în care instituții publice sau private, actori politici sau civici se identifică cu elita politică sau intelectuală din România a anilor 40 ai secolului trecut s-a scris mult. Fără a fi exhaustiv îi amintesc aici, într-o ordine aleatorie, pe Ruxandra Cesereanu (2007), Michael Shafir (2002, 2014), William Totok (2005), Gabriel Andreescu (2015), Andrei Pleșu (2015, 2016), Laszlo Alexandru (2016), Dan Pavel, Alina Mungiu Pippidi, Lucian Boia (2014), Cristian Pîrvulescu, Alexandru Climescu (2014, 2015), Adrian Cioroianu. Au fost dezbateri academice sau media. După 25 de ani, constat cu luciditate și amărăciune că Memoria Holocaustului rămâne una controversată. În sensul că discursul public al memoriei, simbolistica afișată în spațiul public este de tipul „una caldă, una rece”. Pe o posibilă grilă a interpretărilor există cel puțin trei tipuri de discurs al memoriei circumscrise între negare și recunoaștere a Holocaustului din România prin asumarea responsabilității: 1. memorizarea victimelor, 2. memoria necritică a Mișcării Legionare cu două subcategorii, eroizarea liderilor politici și a militanților și cea a elitei culturale extremiste și 3. minima-

lizarea memoriei victimelor prin „eticizarea” memoriei Holocaustului.

Prima categorie este ușor recunoscutibilă de către majoritate. Am în vedere dezvoltările în spațiul public a manifestărilor inaugurate odată cu gestul politic simbolic al statului român de asumare a responsabilității Holocaustului. Raportul final al Comisiei „Elie Wiesel” (2004), Memorialul Victimelor Holocaustului din România (2009), discursuri publice oficiale, plăci comemorative inițiate de autorități publice etc. Cea de a doua se referă la recunoaștere publică de tipul „personajul pozitiv”, de către autorități sau organizații civice, a unor conducători sau militanți activi ai legionarismului: Valeriu Gafencu, Ion Gavrilă Ogoranu. Tot aici ar putea fi incluse și omagierile aniversar-comemorative, busturile, numele de străzi sau instituții, ale unor reprezentanți ai culturii interbelice care au îmbrățișat valorile ideologiei de extrema dreaptă. Opțiuni ideologice care astăzi sunt diagnosticate ca fiind „derapaje de tinerețe”. O situație specială, întrucât intră sub incidența OUG 31/2002 care interzice cultul criminalilor de război o reprezintă publicitatea făcută unor persoane condamnate pentru crime de război. Mircea Vulcănescu, Vintilă Horia, Radu Gyr, Albert Wass sunt câteva dintre exemple. Cea mai actuală reactivare a comunicării online a fost impulsionată de Andrei Pleșu care, pe blogul său de la Adevărul în februarie, și-a propus dezincriminarea, măcar simbolică, a lui Vintilă Horia (câteva opinii

asupra cazului Vintilă Horia sunt indicate la Bibliografie).

Această promovare publică este posibilă în virtutea unei ipoteze șubrede, conform căreia statutul lor cultural ar fi mai relevant decât cel politic sau civic rezultat din decizia juridică definitivă prin care au dobândit statutul de criminali de război. O asemenea inversare a simbolisticii statutelor este de altfel incompatibilă cu ierarhia valorilor unei culturi civice democratice și moderne. La limită, când statutul de condamnat pentru crime de război este anulat în justiția postcomunistă, așa cum s-a întâmplat cu ofițerii Gh. Dinulescu și Petrescu, un supraviețuitor al Holocaustului ajunge astăzi să se întrebe retoric: „Dacă ei sunt nevinovați înseamnă că eu nici nu am trecut prin ce am trecut sau rude și vecini nu au murit în vara anului 1941...”². La sfârșitul anilor '90, mai multe persoane condamnate pentru crime de război au fost achitate, în urma recursului în anulare promovat de procurorul general al României. Astfel, justiția română a reușit performanța unei „injustiții de tranziție”³. Cu alte cuvinte, tragedia exterminării evreilor din România este oare o fabulație? Acesta este unul dintre riscurile promovării unei memorii publice inversate sau a uneia deformată⁴. Cazul limită îl reprezintă recunoașterea în public, astăzi, a lui Ion Antonescu ca pe un model al conducătorului de stat⁵. A treia categorie, deși recunoaște Holocaustul, victimele și responsabilii, consideră că promovarea

publică a memoriei este una proprie evreilor. Mai mult, etnicizarea memoriei ar favoriza mascarea unor așa numite tare ale militanților impunerii memoriei Holocaustului, cum ar fi apetența pentru marxism, (neo)comunism și alte derivate de stânga⁶. Numai pentru că victimele au fost evrei sau romi, să uite aceia care vehiculează această teză că Holocaustul este parte a celui de al Doilea Război Mondial, că este parte din Istoria recentă a Europei? Să ne amintim că în România, dar mult mai devreme în Germania, Austria, Franța, Belgia memoria Holocaustului s-a construit în spațiul public din inițiativa Statului. Ceea ce nu exclude desigur ca manifestări comemorative publice, locuri ale memoriei să fie promovate de către organizații comunitare evreiești sau rome. Dar simbolistica memoriei Holocaustului este cu atât mai puternică cu cât este una instituțional statală.

Cum se explică însă această „neliniște” în construcția unei memorii publice care în România a lipsit mai bine de patru decenii. Am ales trei vectori care stimulează astfel de reacții și care fac din spațiul public un loc al memoriei disputate.

1. Intervenția partizană a elitei intelectuale. Elita culturală, cea academică sau cu vizibilitate media s-a poziționat în favoarea promovării, fără bariere, a tot ce este sau consideră că este valoare spiritual națională. Pentru cine a urmărit în ultimele șase luni media sau unele dezbateri din reviste culturale, a

observat lesne cum Andrei Pleșu, Eugen Simion, Alex Ștefănescu, Gabriel Andreescu resping actualizarea sau însăși *OUG nr. 31/2002 privind interzicerea negării Holocaustului, a promovării în spațiul public a simbolurilor fasciste și legionare sau a cultului persoanelor condamnate pentru crime de război, împotriva umanității*. Argumentele sunt generate de aceeași iritare intelectuală în fața unui risc inexistent: reinstaurarea cenzurii culturale sau obstrucționarea libertății de exprimare. Oricât aș repeat, cine nu vrea să audă nu aude. OUG 31/2002 este o reglementare sincronizată la țări precum Franța, Austria, Germania, Belgia, Cehia, Polonia etc.. Dar chiar dacă acest amănunt nu este important, în momentul în care valorile naționale sunt mai importante decât cele europene democratice, filosofia legii este lămuritoare. Avem de-a face cu o lege a memoriei, o reglementare care deschide cale liberă reproducerii în public a memoriei Holocaustului. E adevărat, în dauna acelor tentative ale unor actori civici sau politici care ar fi interesați de promovarea în public a memoriilor concurente și care atențază la memoria victimelor. Poate că Andrei Pleșu și Eugen Simion sunt cei mai consecvenți în a se lamenta public de teama interzicerii lui Nichifor Crainic, Mircea Eliade, Vintilă Horia etc.. Fără o analiză atentă a operei de tinerețe a „generației 27”, a adeziunii ei la un proiect spiritual și social de extremă dreaptă, formulează cu lejeritate

afirmații care minimalizează rolul public al acestor intelectuali în epocă. Astfel, ei au scris doar câteva articole extremist iar opțiunea ideologică ar fi fost un simplu derapaj din tinerețe. Dincolo de faptul că a încerca o discuție în jurul cantității de articole sau studii cu vocație extremistă reprezintă o alunecare în derizoriu, cum de acești impresari contemporani nu se întreabă de ce, după război, tinerii intelectuali de atunci nu au regretat public opțiunea legionară. Susținerea atinge uneori limitele extreme. Astfel, Andrei Pleșu⁷ sugerează că, din moment ce numele de Louis Aragon, scriitor francez, membru al partidului comunist, a fost atribuit unei piețe în 2012, memoria lui Vintilă Horia este și ea îndreptățită, pe principiul simetriei, la o piață. E limpede că pentru Pleșu comunism egal fascism este o o axiomă, o teorie ce nu trebuie demonstrată. Dar, intelectualul public „uită” că Vintilă Horia este condamnat pentru crime de război. În fapt, el nu recunoaște instituțiile care după război au judecat criminali de război. Această ambiguitate memorialistică, cu avantajarea valorii naționale în dauna valorii umaniste, promovată prin discursul public al elitei intelectuale cu influență, nu face decât să rostogolească bulgărele de zăpadă al memoriei publice ce actualizează extremismul de dreapta interbelic. Mesajele s-au preluat și amplificat prin media.

2. Organizații nonguvernamentale care au ca strategie actualizarea

ideologiei Mișcării Legionare, a legionarismului ca spiritualitate se folosesc de două sintagma simple: ortodoxismul Mișcării și prezența legionarilor în lupta armată anti-comunistă din anii '50 ai secolului trecut. Aceste două vârfuluri de lance de care se utilizează de mai bine de două decenii consideră că le conferă dreptul la recunoaștere publică. Busturi, plăci memoriale, denumiri de instituții, titlul de cetățean postmortem solicitate și acordate de la administrația locală. Cine ar spune „Nu”, astăzi, acțiunii de promovare a memoriei unui personaj interbelic care a fost „sfânt al închiisorilor comuniste”, „luptător anticomunist cu arma în mână”, deși identitatea lui istorică este aceea de legionar?! Pentru a reuși mai bine, ong-uri prolegionare și-au schimbat strategia și recunosc victimele Holocaustului. Dar, invocând principiul „Gulag egal Holocaust”, ei solicită deplina libertate pentru a-și comemora victimele în public și a marca astfel spațiul public cu simboluri ale legionarismului. Modificarea prin Legea 217/2015 a OUG 31/2002, în sensul interzicerii explicite a organizațiilor și simbolurilor legionare, a intensificat activismul acestor organizații. Beneficiind direct sau indirect de sprijinul unor intelectuali simbolici au reușit să își atragă sprijinul media⁸. Efectul a fost aducerea în derizoriu a memoriei Holocaustului, descrisă cel mai adesea ca fiind strict o chestiune evreiească. „Noi vă lăsăm să vă plângeți morții lăsați-ne și voi

să ne plângem morții noștri” este una dintre lozinciile prin care astfel de demersuri urmăresc să obțină credibilitate publică și respectabilitate.

3. Suportul decisiv pentru asumarea memoriei în spațiul public vine, fără îndoială, de la instituțiile publice. După 2004, dată la care a fost asumat de Statul român Raportul final al Comisiei „Elie Wiesel”, derapajele de minimalizare a Holocaustului din instituțiile publice central s-au rărit până la dispariție. Administrația publică locală sau instituții aflate în coordonare sunt încă generoase cu solicitări de simbolizare a valorilor sau liderilor legionari. Se organizează întâlniri în școli cu sau despre legionari participanți la lupta anticomunistă din munți, conferințe comemorative găzduite de instituții județene de cultură. De asemenea, consilii locale votează titluri de cetățeni de onoare postmortem pentru „sfinți ai închiisorilor”, în realitate foști legionari. Toate acestea se întâmplă pentru că există un dezinteres față de apartenența politică și prevalează eticheta de militant anticomunist. Un răspuns față de astfel de reacții îl oferă un sondaj de opinie despre cultura civică și politică din România realizat de către Fundația Multimedia pentru Democrație Locală⁹. Una dintre concluziile puternice ale sondajului este orientarea românilor mai ales după valori civice conservatoare și tradiționale.

Cu alte cuvinte, există încă la nivel de masă valori civice nemo-

derne, prejudecăți xenofobe, etnice, rasiale sau acceptarea facilă a unor noi mituri lansate în postcomunism care departe de a stimula inhibă spiritul critic, participative ori solidarizarea pe considerente umaniste etc.. Sistemul de educație, mass-media nu au reușit să inculce la nivelul societății civile valorile societății democratice moderne. Mentalul colectiv nu este structurat pe un sistem de roluri și valori sociale care să fie inspirate de principiile modernizării și care au fost formulate încă de la revoluția franceză: libertate, egalitate, fraternitate. Desigur cu nuanțele și dezvoltările pe care le-a generat experiența istorică a secolului XX, inspirat definit de istoricul Eric Hobsbawm ca fiind secolul extremelor. Un secol din care democrația cu corolarul său libertatea individului (a cetățeanului) a ieșit consolidată. Atât timp cât mentalul colectiv este mai degrabă traditionalist, persistă o dificultate de sincronizare la bunele practici ale „locurilor memoriei” din Europa occidentală.

Un alt sondaj de opinie, reiterat mai mulți ani, subliniază lipsa de informare și cunoaștere istorică asupra temelor mari ale istoriei noastre recente. Teme precum percepția minorităților etnice, memoria Holocaustului și imaginea mareșalului Antonescu au fost măsurate în luna mai 2015 printr-un sondaj de opinie comandat de Institutul Național pentru Studiarea Holocaustului din România „Elie Wiesel”¹⁰. Aceste informații pot fi sursa primară pentru

a înțelege unele reprezentări publice eroizante ale memoriei responsabililor de crime de război sau împotriva umanității. Neinformați, cu lecția neînvățată pentru că nu au avut profesori pentru acest subiect, unii oameni acceptă cu ușurință o simbolică recuperatorie, care este însă unilaterală și reinventează personaje care, cel puțin etic, s-au aflat în tabăra celor responsabili de discriminare, deportare, exterminare. Aceia dintre intervievați care sunt de partea lui Ion Antonescu ca „bun patriot”, aceia care îi imaginează pe legionari ca având o „misiune național-creștină” sau care „nu îi vor pe evrei” în România au șanse mai mari să fie de acord în spațiul public cu simboluri fasciste sau busturi ale unor criminali de război. Asemenea opinii se opun în mod spontan discursului memorialistic al Holocaustului. Dar, în același timp, ele sunt acelea care pot genera atitudini disonante puternic cu valorile democratice.

Prezint numai câteva date pentru o imagine sumară, o schiță, a percepțiilor privind minoritățile etnice și istoria Holocaustului. De exemplu, 11% dintre respondenți apreciază că evreii sunt o amenințare sau o problemă, iar pentru romi nivelul de respingere crește la 61%. Distanța socială negativă, măsurată prin acceptarea apropierei de minorități, este de 22% față de evrei. Astfel 7% au răspuns că evreii „nu ar trebui să vină în România” și 15% că evreii doar „să viziteze” această țară. Iar 21% vor ca ei „să trăiască în România”. Ceilalți 57% acceptă o

„apropiere” mai directă față de evrei. Față de romi distanța se dublează, 30% răspund că nu ar trebui să vină în România și 11% doar să viziteze România.

În acest context amintesc alte informații statistice care, fără a le suprapune peste cele de astăzi, pot contribui la o reflecție despre etica memoriei. La ultimele alegeri democratice interbelice, decembrie 1937, extrema dreaptă a obținut 24% (LANC 9% și Mișcarea Legionară 15%). În octombrie 1940, la o lună după instaurarea Statului Național Legionar, Mișcarea Legionară, singura formațiune politică legală, scotea deja în stradă zeci și sute de mii de oameni. Puterea transforma Mișcarea într-un partid de mase, „generația 27” era foarte prezentă în presă și mobiliza...

Sondajul evidențiază faptul că Holocaustul este un termen cunoscut de populația României, mai cu seamă în rândul persoanelor cu educație superioară și a celor rezidente în București. Cu toate acestea, 73% dintre cei chestionați au auzit despre tragedia evreilor din Europa în timpul celui de al Doilea Război Mondial. Desigur că o mare majoritate a auzit despre Auschwitz și ororile petrecute acolo. Însă când vine vorba despre istoria României lucrurile se schimbă dramatic. Numai 28% dintre respondenți consideră că și în România evreii au avut parte de discriminare, deportare, exterminare, spoliere de bunuri etc.. În privința responsabilității, lucrurile nu stau mai bine. Predomină

aceeași prejudecată de decenii, respectiv externalizarea responsabilității. Astfel, din cei 28% care au informație despre Holocaustul din România, și la care facem referire în continuare, 69% consideră Germania principalul responsabil și numai 19%, regimul Ion Antonescu. În același registru se înscrie și identificarea acțiunilor care ar duce la Holocaust. Tot din acest grup de persoane, marea majoritate (80%) consideră că evreii români au fost duși în lagăre de concentrare ale Germaniei naziste. Numai 28% amintesc deportările în Transnistria, acțiune care în realitate a fost de cea mai mare anvergură pentru distrugerea populației evreiești din România de după iunie 1941. La identificarea categoriilor de făptași confuzia este de asemenea prezentă. Așa cum menționează Raportul sondajului de opinie, „dintre factorii interni, Mișcarea Legionară și Ion Antonescu, în calitate de conducător al statului, sunt principalii responsabili indicați, dar există o asociere mai puternică între legionari și Holocaust”. În fapt situația este inversă: Ion Antonescu este marele responsabil, iar în perioada septembrie 1940-august 1944, după patru luni de guvernare, legionarii ies din scenă.

Holocaustul nu reprezintă o problemă de interes pentru cei intervievați. Numai 12% s-au declarat interesați. Adăugăm la această imagine sursele de informare sunt mass-media (58%), internetul (23%), iar literatura de specialitate (16%) și

școala (14%) se situează pe poziții slabe. Avem, astfel, elemente sugestive pentru a cunoaște mai bine starea reală de subiectivitate a populației în legătură felul în care se raportează la raporturile dintre statul român și evrei în perioada celui de al Doilea Război Mondial. În același timp, prelucrarea informațiilor din acest sondaj de opinie permite creionarea portretului celui care ar fi dispus să se ralieze cu ușurință la manifestările publice ale memoriei prolegionare inițiate de actori sociali în numele unor lozinci populiste și patriotarde.

De asemenea, se pot imagina trăsături ale unei persoane care ar fi dispusă să respingă emoțional legea 217/2015, să se raporteze cel puțin neutru la memoria publică a luptătorului legionar anticomunist sau a persoanei condamnate pentru crime

de război. El ar avea printre caracteristici disponibilitatea pentru o distanță socială mărită față de evrei, ar fi slab informat despre tragedia evreilor și romilor din România în timpul regimului Antonescu, ar valoriza legionarii numai prin faptul că s-au opus comunismului cu arma în mână după 1944. Când aceste caracteristici se cumulează și se potențează la o singură persoană, sunt șanse ca atitudinea să fie una vocală, manifestă, să regăsim o comunicare agresivă. În aceste condiții, preluarea de către mass-media a mesajului ambiguu sau negator al unei elite intelectuale cu priză la public nu face decât să reconferă legitimitate și încredere mesajelor extremiste ale unor actori sociali altfel minoritari. Încă o dată șansele pentru o memorie decentă a Holocaustului se diminuează.

Note

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului finanțat de Ministerul Educației Naționale, CNCS – UEFISCDI, nr. PN-II-ID-PCE-2012-4-0620.

² Reacție la conferința cercet. Alexandru Climescu, *Crime de război în timp de pace: achitarea autorilor Holocaustului de către justiția postcomunistă din România*, de la Institutul „Elie Wiesel”, 26 ianuarie 2016.

³ Alexandru Climescu, “Post-transitional Injustice. The Acquittal of Holocaust Perpetrators in Post-

Communist Romania”, *Holocaust. Studii și cercetări*, nr. 1(7)/2014.

⁴ „Evreii au provocat Holocaustul” este unul dintre leitmotivele negaționiștilor. În pofida a ceea ce crede G. Andreescu, că etica memoriei Holocaustului este etnicizată, nici negarea Holocaustului nu este etnicizată. Iată, recent la *Realitatea TV*, într-o emisiune moderată de Rareș Bogdan, rabinul extremist Eli Cauffman, fără a primi niciun fel de replică, a susținut că Holocaustul se datorează faptului că evreii nu s-au rugat îndeajuns, prin urmare au păcătit.

- ⁵ Paradoxal, astăzi Ion Antonescu este glorificat la Beiuș, județul Bihor, unde o stradă îi poartă numele, la Târgoviște, județul Dâmbovița, consiliul local refuză cu obstinație retragerea titlului de cetățean de onoare postmortem, iar la Pitești, în Muzeul Județean Argeș, un bust și o sală de expunere îl reprezintă într-o cheie pozitivă.
- ⁶ Gabriel Andreescu, „Temele «legii antilegionare» din perspectiva eticii memoriei”, în *Noua Revistă a Drepturilor Omului*, nr. 4/2015, dincolo de polemica vulgarizatoare și dezinformare, autorul susține teza „eticizării eticii memoriei”.
- ⁷ A Pleșu, „Memorie înjumătățită”, în *Dilema veche*. Însuși titlul acestui scurt eseu spune totul despre felul în care autorul înțelege să rezolve polemica în jurul memoriei fascismului românesc ca spiritualitate. <http://dilemaveche.ro/sectiune/situatiunea/articol/memorie-injumatatita#>
- ⁸ O descriere subiectivă a reacțiilor la *Legea 217/2015* se poate afla în G. Andreescu (2015) sau în cartea Cezarinei Condurache (coord), *Eroii anticomuniști și sfinții închisorilor reîncriminați prin legea 217/2015*, apărută la editura prolegionară Evdomikos, Fundația George Manu, București, 2015. Acest volum a beneficiat de un *Damatio memoriae*, împotriva *OUG 31/2002*, semnat Sorin Lavric, autor premiat de Academia Română. De asemenea, Andrei Pleșu deplângea pe blogul *Adevărul* în august 2015 temerea că nu îl va mai putea avea în bibliotecă pe „bătrânelul” Nichifor Crainic, autorul statului etnocrat român între altele. Ambele discursuri fiind construite pornind de la premise false, dar al căror efect era merit să emoționeze publicul împotriva *Legii 217/2015*.
- ⁹ Bogdan Teodorescu, Dan Sultănoiu, „The Electoral Republic of Romania. Arguments about the need for an analysis regarding the Romanian participatory culture”, *Revista Polis*, nr. 4(10)/2015. Sondajul de opinie reprezintă o importantă bază de documentare privind cultura civică în România având în vedere că reprezentativitatea nu este numai națională, ci și regională.
- ¹⁰ Cf. http://www.inshr-ew.ro/ro/files/proiecte/Sondaje/Sondaj_opinie-INSHR-iunie_2015.pdf.

Bibliografie

- ANDREESCU, Gabriel, „Temele «legii antilegionare» din perspectiva eticii memoriei”, în *Noua Revistă a Drepturilor Omului*, nr. 4/2015.
- CESERANU, Ruxandra (coord), *Gulag și Holocaust în conștiința românească*, Fundația Culturală Echinoc, 2007.
- CLIMESCU, Alexandru, „Post-transitional Injustice. The Acquittal of Holocaust Perpetrators in Post-Communist Romania”, în *Holocaust. Studii și cercetări*, nr. 1(7)/2014.
- CLIMESCU, Alexandru, „The Holocaust on Trial. Memory and Amnesia in the Case of Romanian War Criminals”, în *Holocaust. Studii și cercetări*, nr. 1(8)/2015.
- HERMEZIU, Cristina, „Cazul Vintilă Horia și memoria culturală. Cum se aplică Legea 217/2015 privind

- crimele împotriva umanității și crimele de război”, în www.adevarul.ro, 6 februarie 2016.
- IOANID, Radu, „Aproximațiile păgubitoare ale domnului Andrei Pleșu”, în www.adevarul.ro, 5 februarie 2016.
- KERSHAW, Ian; Moshe Lewin, *Stalinism and nazism: Dictatorships in comparison*, Cambridge, 1997.
- LAZLO, Alexandru, „Banalitatea răului”, pe <https://laszloal.wordpress.com>.
- MILZA, Pierre, *Les Fascismes*, Livre de Poche, 1991.
- PLEȘU, Andrei, „Adaos la «cazul» Vintilă Horia”, www.adevarul.ro, 8 februarie 2016.
- PLEȘU, Andrei, „Greșeală, vină, justiție”, în www.adevarul.ro, 1 februarie 2016.
- PLEȘU, Adrei, „Memoria înjumătățită”, în www.dilemaveche.ro, 18 februarie 2016.
- SHAFIR, Michael, Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est, Editura Polirom, Iași, 2002.
- SHAFIR, Michael, „Unacademic academics: Holocaust deniers and trivializers in post-Communist Romania”, în *Nationalities Papers*, 42:6, 2014.
- TEODORESCU, Bogdan; Dan Sultănoiu, „The Electoral Republic of Romania. Arguments about the need for an analysis regarding the Romanian participatory culture”, în *Revista Polis*, nr. 4(10)/2015.
- TOTOK, William, „Receptarea Raportului final al Comisiei Wiesel în presa română și germană”, *Timpul*, nr 6-7/2005.